

Universiteit
Leiden
The Netherlands

De moeite waard om door te geven : de remonstrantse traditie aan het begin van de 21e eeuw

Junte, M.F.C.; Junte M.F.C.

Citation

Junte, M. F. C. (2017, September 21). *De moeite waard om door te geven : de remonstrantse traditie aan het begin van de 21e eeuw*. VU University Press, Amsterdam. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/54864>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/54864>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/54864> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Junte, M.F.C.

Title: De moeite waard om door te geven : de remonstrantse traditie aan het begin van de 21e eeuw

Issue Date: 2017-09-21

5. Lichte gemeenschappen

In dit hoofdstuk worden de gesprekskringen van de RGDH en de cursussen van het UC beschreven en geanalyseerd. Deelnemers gaven aan dat deze belangrijk voor hen waren. Dit past in een trend van lichte gemeenschapsvorming: mensen organiseren zich minder in klassieke verenigingen met een formele structuur en vaker in kleinschalige groepen met een informeel karakter. In dit hoofdstuk wordt deze ontwikkeling in beeld gebracht als behorend bij de processen van informalisering en personalisering. Zo wordt duidelijk hoe ze een nieuwe betekenislaag toevoegen aan het door remonstranten veelgebruikte en dierbare begrip ‘geloofsgemeenschap’. Die nieuwe betekenis komt niet uit de lucht vallen. De belangstelling voor gesprekskringen en cursussen is vergelijkbaar met een meer algemeen enthousiasme voor leeskringen. Tegen die achtergrond worden in dit hoofdstuk cursussen en gesprekskringen van de RGDH besproken.

5.1 Informele groepen

Lichte gemeenschapsvorming is een aspect van een tweeledige ontwikkeling in het maatschappelijke middenveld wat betreft organisatiebereidheid. Er is sprake van een lichte *afname* van de bereidheid om zich te organiseren in grote maatschappelijke organisaties en er is sprake van een *veranderende* bereidheid.

Wat het eerste betreft is er inderdaad sprake van de afbrokkeling van traditionele structuren. De klassieke verenigingen als kerken, vakbonden, en politieke partijen hebben, enkele uitzonderingen daargelaten, te maken met teruglopende ledenaantallen, vergrijzing, en een gebrek aan kader. Daar staat tegenover dat sportbonden, consumentenorganisaties en goededoelenverenigingen het veel beter doen. Er is sprake van een ‘trend met uitzonderingen’: er is geen hoge groei, maar de organisatiegraad in het maatschappelijk middenveld blijft hoog (Posthumus e.a. 2014: 171).

Wat het tweede betreft, komen er andere manieren van gemeenschapsvorming op die ‘de ruimte [...] bieden [...] om naar eigen behoefte, ambitie en inzicht te bepalen hoever zij willen gaan in hun betrokkenheid’ (Van den Berg e.a. 2011b: 263). Dit soort lichte gemeenschapsvorming is op te vatten als een kanttekening bij de gangbare voorstelling dat modernisering en individualisering hand in hand gaan.

Aan beide trends kan echter niet de conclusie worden verbonden dat grote maatschappelijke organisaties verdwijnen. ‘Informeel groepen zijn in Nederland een wijdverbreid verschijnsel, maar deze zijn doorgaans ingebed in meer formele organisaties en maken ze vaak gebruik van door deze organisaties geleverde faciliteiten’ (Posthumus e.a. 2014: 174).

5.1.1 Lichte gemeenschappen 2

Wat hier informele groepen worden genoemd, kwam in paragraaf 2.2.4 aan de orde als lichte gemeenschapsvorming. Lichte gemeenschappen, zo werd daar gesteld, zijn om te beginnen geen duidelijk omliggende groepen. Verder is welke gedaante ze aannemen afhankelijk van het gekozen perspectief. De Amerikaanse socioloog Robert Wuthnow begon met ze te beschrijven als informele groepen. Midden jaren negentig signaleerde hij de opkomst van wat hij *small groups* ging noemen. Hij sprak van een stille revolutie in de Amerikaanse samenleving. Hij becijferde dat op dat moment veertig procent van de Amerikanen deel uitmaakte van kleinschalige lichte gemeenschappen: van AA-meetings en andere zelfhulpgroepen tot gespreksgroepen, leesclubs en bijbelstudieclubs (De Hart 1999a: 66).

In de verkenning *Informeel groepen* van het Sociaal Cultureel Planbureau (SCP) werd de betekenis van deze lichte gemeenschappen voor de Nederlandse samenleving onderzocht (Van den Berg e.a. 2011). De onderzoekers nuanceerden het revolutionaire karakter van die groepen. Verder kozen ze niet voor de term ‘*small groups*’, maar voor de aanduiding ‘informele groepen’. Kleinschaligheid is namelijk maar één criterium voor dit type lichte gemeenschapsvorming en niet eens een algemeen kenmerk. In de verkenning werd de volgende beschrijving van informele groepen gehanteerd. ‘Het gaat om kleinschalige initiatieven die meestal niet voor iedereen openstaan en waarvoor ook geen ledenwervingscampagnes worden gevoerd. Er is sprake van een of meerdere hoofdactiviteiten (sporten, koken, boeken bespreken), maar die zijn niet gestold in de vorm van statuten of handvesten en er pleegt ook niet op te worden gereflecteerd via jaarverslagen. Informele groepen kennen vaak een taak- en rolverdeling, maar die is meestal rudimentair en spontaan en net zo min gesystematiseerd of geformaliseerd als de financiële huishouding van de groep (mochten er kosten in het spel zijn). Initiatieven ontstaan en krijgen een vervolg in de groep zelf en gewoontes of sociale druk kunnen daarbij zeker meespelen, maar het gezamenlijk handelen wordt niet gekanaliseerd langs formele kanalen, voorschriften, opgelegde verplichtingen of bestuurlijke sancties’ (Van den Berg 2011a: 27).

In deze beschrijving treedt het informele karakter naar voren op vrijwel alle terreinen van het leven van de groep: activiteiten en programmering, taakverdeling en financiering, groepscultuur, waarden en normen en selectie van deelnemers. Een en ander kan worden samengevat in drie aspecten van informaliteit:

het weinig formele karakter van de organisatie, de gelijkwaardigheid tussen de deelnemers, de ongedwongen manier waarop mensen met elkaar omgaan. Hierbij moet wel in gedachten gehouden worden wat eerder werd gezegd over informalisering: informalisering houdt een verandering van de omgangsnormen in en niet automatisch een lossen daarvan.

In de eerste plaats suggereert informaliteit een lage organisatiegraad, maar schijn bedriegt. Informele groepen komen niet toevallig of eenmalig bijeen, maar regelmatig en vaak over een lange tot zeer lange periode. De bijeenkomsten hebben verder een herkenbaar verloop, waarbij eigen mores en rituelen gehanteerd worden. In navolging van Robert Wuthnow kan gesproken worden van de 'paradox van gestructureerde informaliteit': een hoge mate van informaliteit (warmte, aanmoediging, acceptatie) gaat samen met praktische formaliteiten (agenda's, leiders, doelstellingen, opdrachten) (Van den Berg 2011a: 27).

In de tweede plaats hebben lichte gemeenschappen een egalitair karakter, zoals tot uitdrukking komt in wat wel '*peer group teaching*' wordt genoemd. De leden van de groep onderwijzen elkaar in de gebruiken van de groep (Van den Berg 2011b: 264). Er zou ook gesproken kunnen worden van disciplineren, die een bepaalde mate van sociale controle meebrengt. Zo wordt groepsgedrag aangeleerd, ingeslepen of zelfs afgedwongen. Het kan ook betekenen dat een nieuw lid via een ander, vaak ouder, lid krijgt uitgelegd wat gangbaar is, wenselijk, min of meer vanzelfsprekend of alleen met een toelichting begrijpelijk. Omdat er geen formele hiërarchie is, ligt de autoriteit in de structuur van de groep.

In de derde plaats kunnen informele groepen ontstaan door 'organisatiemijding': een afkeer van beklemmende of te zakelijke en professionele organisaties die eventueel gepaard gaat met de behoefte aan vrijheid en persoonlijker relaties. Dit aspect heeft zoals gezegd een paradoxaal karakter: veel informele groepen functioneren binnen grotere maatschappelijke organisaties, de gesprekskringen en cursussen van het UC zijn daar een voorbeeld van. Het omgekeerde echter komt ook voor: dat informele groepen worden gevormd als een reactie op de afnemende vanzelfsprekendheid van informele relaties met familieleden, buurtgenoten en vrienden. Wuthnow spreekt hier van het vervangen van naasten door geestverwanten (Van den Berg 2011b: 271-2).

5.1.2 Leesclubs en boekenclubs van deze tijd

Hier wordt als context voor de bespreking van de kringen en cursussen het verschijnsel van de leesclub besproken. Die worden ook besproken in de verkenning van het SCP (Den Ridder 2011), maar zijn eerder al ook door anderen uitgebreid onderzocht (Duyvendak 1994; 2001). Er wordt begonnen met een korte geschiedenis: die relateert de 'nieuwheid' van het proces van lichte gemeenschapsvorming. De permissiviteit van overheden ten aanzien van lichte gemeenschapsvorming.

ming verschilt sterk per periode. Dat heeft ook te maken met het potentieel revolutionaire karakter van lichte gemeenschappen: ze neigen ertoe zich te onttrekken aan externe controle en zijn moeilijk te sturen door de afwezigheid van een formele hiërarchie.

In de vroegmoderne periode kwamen leesclubs op in de verstedelijkende milieus. Het waren vanaf 1400 populaire en wijdverbreide ‘geletterde samenlevingsvormen’ waarin onderwijs, opvoeding en meningsvorming werden georganiseerd. Het waren geen formeel geïnstitueerde levensgebieden, maar floreerden in de informaliteit. Ze waren ingebed in het alledaagse leven en door mensen zelf georganiseerd in leesgezelschappen. Een belangrijke functie van deze vroege leesgezelschappen was informatievoorziening in een tijd waarin informatie schaars was. Ze vormden ‘de kritische kern [...] van het toenmalige mediasysteem’ (Van Dixhoorn 2011: 35).

Vanaf de achttiende eeuw veranderden informele leesgezelschappen van karakter. Groepen burgers vormden onder invloed van verlichtingsfilosofieën leeskringen die uit emancipatoire motieven gezamenlijk boeken en tijdschriften kochten (Duyvendak 2003, 2005). Door de toegenomen leesvaardigheid en het steeds ruimer beschikbaar komen van kennis kregen deze ‘verlichte kringen’ een ernstiger en meer formeel karakter. Voor de deelnemers bleef de betekenis echter in grote lijnen dezelfde: in leesgezelschappen gingen inspanning en ontspanning hand in hand.

Duyvendak spreekt in dit kader over ‘sociabiliteit’ (Duyvendak 2005: 178). Dat duidt in de eerste plaats op de overtuiging dat gezamenlijke activiteiten zelfontplooiing bevorderen. Het zich ontplooiende individu geldt vervolgens als waarborg voor een algemene maatschappelijke vooruitgang. In de tweede plaats boden leesgezelschappen gezelligheid: contact met gelijkgezinden, met wie niet alleen samen gelezen werd. Veel leesgezelschappen organiseerden ook andere activiteiten zoals schildercursussen en lezingen. Deze leeskringen kenden een bloeiend bestaan. Aan het begin van de negentiende eeuw bestond er in Nederland een grote verscheidenheid. Rond 1850 leek de bloei voorbij, maar enkele decennia later, aan het einde van de negentiende eeuw, kende het verschijnsel weer een opleving in de oprichting van leesgezelschappen speciaal voor vrouwen (Duyvendak 2003: 47-54). Deze negentiende-eeuwse leeskringen groeiden in sommige gevallen uit tot bibliotheken, als aangeschafte boeken na lezing niet werden verkocht, maar opgeslagen. Een voorbeeld is het Haags Dames Leesmuseum.

Aan het einde van de twintigste eeuw kende de informele leesclub opnieuw een opleving. De basis van de populariteit waren echter niet verenigingen als het Haags Dames Leesmuseum, maar kleine, lokale leesclubs. Het profiel van een lid van deze leeskringen is: vrouw, tussen de 55 en 75 jaar oud, woonachtig in de

stad¹, met een academische of hbo-opleiding (Vullings in: *Vrij Nederland* 2002). Weliswaar laat een fotoreportage van Boerstra en Wouda in *Vrij Nederland* zien dat dit profiel de diversiteit aan leeskringen tekort doet (*Vrij Nederland* 2002: 66-71), toch is de meerderheid van de deelnemers aan leeskringen vrouw. Daarvoor bestaan twee verklaringen. De eerste benadrukt de verschillende leesvoorkeur van mannen en vrouwen: vrouwen lezen vaker romans. De tweede sluit aan bij de functie van de leesclubs: zij bieden een veilige omgeving waarin vrouwen elkaar helpen om te gaan met de tegengestelde en complexe verwachtingen waarmee ze te maken krijgen als gevolg van maatschappelijke veranderingen (Den Ridder 2011: 106).

Een variant op deze verklaring verbindt de hernieuwde belangstelling voor leeskringen met het gestegen onderwijspeil vanaf de jaren zeventig (Duyvendak 1994). Moeders werden in die jaren geconfronteerd met kinderen die op de middelbare school de boeken van Reve, Wolkers, Mulisch en Hermans lezen. De moeders waren niet bekend met deze literatuur en de levensstijl die eruit sprak. Dat leidde ertoe dat op veel plaatsen leeskringen werden opgezet met een dubbele doelstelling: het inhalen van een achterstand wat betreft de literaire kennis en, niet minder belangrijk, het bespreken van de maatschappelijke issues die in de boeken aan bod kwamen. Gaandeweg veranderde de motivatie van de deelnemers echter. Eerst ging het om kennismaking met de literatuur, daarna om ontspanning en genieten van literatuur. Hoewel het gezelligheidsaspect op zichzelf zelden een motief is om lid te worden, is het dat wel om lid te blijven (Duyvendak 1994: 172-4).

Het tijdschrift *Boekdelen* deed samen met *Vrij Nederland* in 2002 een onderzoek naar leeskringen in Nederland. Frank Hockx, hoofdredacteur van *Boekdelen*, schatte toen dat er zo'n 5000 leeskringen waren in Nederland. Den Ridder schatte in 2011 iets behoudender: 3000-5000 (Den Ridder 2011: 105). Hockx meende dat de populariteit van leeskringen past in een trend waarin mensen geen lid meer worden van verenigingen en zoeken naar andere manieren om elkaar te ontmoeten. Daarmee is de functie van leesclubs dezelfde als die van leesverenigingen als het Haags Dames Leesmuseum. Het gezelligheidsaspect, de sociabiliteit heeft niet aan belang ingeboet en ook het element van zelfontplooiing ontbreekt niet.

Leesclubs zijn een wijdverbreid fenomeen. Ze kennen bovendien een grote diversiteit wat betreft de organisatie. Sommige zijn strak georganiseerd in een regionaal verband. In 'Duizenden vrouwen, één goed boek' beschrijft Iris Pronk (*Trouw*, 22 april 2006) de professionele aanpak van de Stichting Literatuurclubs

1. Hier is kennelijk verschil van mening. Den Ridder noemt in plaats van de stad het platteland (Den Ridder 2011: 106). Overigens hoeven beide lokaliteiten elkaar niet uit te sluiten: het kan gaan om plattelandssteden.

Drenthe. Dit initiatief van verschillende vrouwenorganisaties uit het Noorden des lands verenigt 250 leesclubs met gezamenlijk zo'n 2500 leden. Dat er zoveel leeskringen zijn, maakt ze interessant voor bibliotheken, boekhandels en uitgevers. Er zijn bibliotheken met speciale leeskringkoffers, waarin meerdere exemplaren van hetzelfde boek zitten en achtergrondinformatie bij de lectuur. Sommige boekhandels bedienen leeskringen in de regio door regelmatig auteurs uit te nodigen om over hun werk te spreken.

Lang niet alle leeskringen echter laten zich leiden door bibliotheken, uitgevers of boekhandels. 'Wilde leesclubs' kiezen liever hun eigen boeken. Daarnaast zijn er nog twee nadere typeringingen relevant. In de eerste plaats kan onderscheid gemaakt worden tussen leesclubs die onder begeleiding lezen en clubs die het onderling regelen. In de tweede plaats zijn er open en gesloten leeskringen. Bij een open kring zijn nieuwe leden welkom, bij een gesloten kring niet. Het betreft hier overigens een relatief onderscheid. Veel gesloten leesclubs verwelkomen wel nieuwe leden, maar alleen op uitnodiging en met instemming van de bestaande leden. Deze structuren zijn ten slotte niet onveranderlijk. Dat bewijst de fotoreportage uit *Vrij Nederland*. Daarin is een foto opgenomen van een wilde leesclub uit Arnhem, die ooit startte als een gesprekskring van de Remonstrantse Gemeente Arnhem (*Vrij Nederland* 2002: 70).

De populariteit van de leeskring zet zich door in grootschaligere kringen. Wie in het eerste decennium van de eenentwintigste eeuw in de digitale krantenarchieven van *NRC Handelsblad* zocht naar artikelen over leesclubs werd er onder bedolven. Dat kwam voornamelijk doordat de krant een eigen leesclubpagina had.² Daar waren boekbesprekingen van schrijvers en recensenten te vinden. In een bericht in *NRC* maakt Peter de Bruijn melding van het succes van deze leeskring (*NRC*, 18 november 2005). De aanleiding voor het opzetten van de leesclub op de site van *NRC* was economisch. Welvaart en een lage boekenprijs zorgden ervoor dat steeds meer mensen boeken kochten. Hier waren synergievoordelen te behalen voor het uitgeversconcern.

Een tweede voorbeeld van deze trend is het grootschalige project: 'Nederland leest'. Dit werd in 2006 geïnitieerd door de Stichting Collectieve Propaganda van het Nederlandse Boek naar analogie van de Amerikaanse campagne *One Book, One City*. Het doel was om 'lezen en gemeenschapszin te bevorderen' (nederlandleest.nl/over-nll). Ieder jaar wordt een Nederlands boek gratis verspreid onder leden van openbare bibliotheken. De opzet is dat Nederland één leeskring wordt die jaarlijks een klassiek meesterwerk leest en erover in gesprek gaat. Maatschappelijke relevantie is een van de voorwaarden voor een boek om gekozen te worden (*Trouw*, 21 september 2006). Deze laatste twee initiatieven illustreren dat het

2. <http://nrcboeken.vorige.nrc.nl/leesclub/seizoen-2006-2007> (geraadpleegd op 16 november 2014).

verschijnsel informele groepen niet op zichzelf staat, maar een variant is van lichte gemeenschapsvorming.

5.2 Uytenbogaertcursussen

5.2.1 *Sporen van God in de bijbel*

Tijdens de veldwerkperiode in 2006 werden in totaal vierentwintig bijeenkomsten bezocht: achttien cursussen van het Uytenbogaertprogramma en zes gesprekskringen.³ De kringen kenden in grote lijnen een gelijke opzet en een vast verloop, hierdoor hoefden er minder bijeenkomsten bezocht te worden om een goed beeld te krijgen van de gang van zaken in een gesprekskring. De activiteiten van het UC verschilden onderling meer van elkaar: er waren meerdere inleiders en de uiteenlopende onderwerpen leidden tot meerdere werkvormen (zie: figuur 6.1 en 6.2). Voor de selectie en planning van het bijwonen van Uytenbogaertactiviteiten waren de Uytenbogaertbulletins en de agenda zoals die op de toen nog zelfstandige website uytenbogaert.nl⁴ gepubliceerd werd de leidraad. De eerste activiteit van het jaar 2006 die daar werd aangekondigd, was de cursus ‘Sporen van God in de bijbel’ onder leiding van ds Rob Esveld op 16 januari. Die cursus is het uitgangspunt van de beschrijving van de opzet en het verloop van de cursussen in deze paragraaf.

De cursus was een uitvloeisel van een folderactie in de wijk rond het kerkgebouw. Huis aan huis waren tweehonderd folders verspreid waarin de RGDH een kennismaking met de bijbel aanbood. De aanleiding voor deze actie was de uitvaartdienst van prinses Juliana op 30 maart 2004 waarin de remonstrantse predikante Welmet Hudig voorging. Zij verwierf hiermee enige bekendheid. Met Esveld hoopte RGDH mee te liften op die bekendheid. De eerste serie bijeenkomsten onder leiding van Esveld van begin 2005 werd als een succes ervaren. Daarom werd besloten om het initiatief in het voorjaar van 2006 voort te zetten.

Dat deze cursus is gekozen als uitgangspunt voor de beschrijving van Uytenbogaertcursussen lag niet helemaal voor de hand. Zoals vermeld was Esveld stellig: ‘Uytenbogaert is Johan Goud’. Hij beschouwde ‘Sporen van God in de bijbel’ als zijn eigen project (Esveld, telefoongesprek 9 januari 2006). De deelnemers zagen dat niet zo scherp. Het ging in grote lijnen om dezelfde personen, al zullen er

3. Appendix 1

4. Inmiddels stuurt www.uytenbogaert.nl de bezoeker door naar de website van de RGDH. Het UC is een van de menu's op deze site (d.d. 1-8-2013).

geweest zijn die zich door persoonlijke voorkeuren hebben laten leiden. Daarmee lijken de belangrijkste verschillen tussen de cursussen van Goud en Esveld inhoud en intellectueel eigendom te zijn en niet van het verloop van de avond. Daarom is deze cursus goed bruikbaar om de gang van zaken bij een cursusavond te schetsen.

Aan de eerste bijeenkomst uit een serie van vier deden veertien mensen mee. Dat aantal bleef redelijk gelijk, met dertien, dertien en elf deelnemers op de andere avonden.⁵ Het ging ook vaak om dezelfde mensen. Een uitzondering was de tweede avond waar een aantal vaste deelnemers ontbrak en een aantal nieuwe deelnemers aanwezig was. De laatste twee keren kwamen de vaste deelnemers weer terug en bleven de nieuwe deelnemers weg. Het was een gangbare omvang voor een cursusbijeenkomst in het UC: gemiddeld nemen er twaalf personen aan deel. Bij bijeenkomsten van andere cursussen waren steeds tussen de zes en negentien deelnemers aanwezig.

De gang van zaken bij een cursus was dat bij de eerste bijeenkomst een namenrondje werd gedaan, waarbij iedereen zich voorstelde. Van een uitgebreide persoonlijke introductie was geen sprake. Hetzelfde gold voor persoonlijke omstandigheden, ook daar werd gedurende de avond weinig over gesproken. Dat gaf de cursussen iets formeels. Het waren bijeenkomsten met een studieuw karakter, hoorcolleges bijna. Dat gold zeker voor het eerste deel van de avond. Na een inleiding van ongeveer drie kwartier tot een uur was er een koffiepauze. Daarna was er gelegenheid voor reacties. Die betroffen overwegend opmerkingen over de inleiding of vragen ter verdieping en verheldering. Een enkele keer bracht iemand een persoonlijke anekdote naar voren naar aanleiding van wat aan de orde was.

Er was een zeker contrast tussen deze zakelijkheid en het feit dat veel deelnemers elkaar goed leken te kennen. Dat viel op te maken uit de wederzijdse begroetingen, maar ook uit het feit dat nieuwe deelnemers, onder wie de onderzoeker zelf, meteen als nieuwelingen herkend werden. Hierdoor was een uitgebreide persoonlijke introductie voor de meerderheid van de deelnemers niet nodig. Dit gaf de cursussen een eigen karakter waarin formaliteit en informaliteit samengaan.

5. Voor de genoemde aantallen zij verwezen naar Appendix 1 waar, voor zover bekend, per bijeenkomst het aantal deelnemers is vermeld.

Kader 5.1 Andere cursussen van het Uytendogaertcentrum

2006: Thema-avonden voor iedereen (Goud & Esveld)

Een serie van vijf avonden met als thema 'Geloven in deze tijd' Een cursus voor belangstellenden. De bijbehorende folder met de titel 'Geloven en tolerant zijn. Kan dat?' is vanaf november 2005 verspreid en noemt naast de thema-avonden de kerst en nieuwjaarsdiensten. Een groot verloop. Op de tweede bijeenkomst was er de helft van het aantal deelnemers.

2006: Cursus Islam (Van der Hoek en Kulcu)

Een cursus van twee volledige dagen in samenwerking met het landelijk bureau van de remonstranten en de PKN gericht op de ontmoeting met de islam en de positie van de vrouw binnen de islam. De bezochte bijeenkomst was een algemene inleiding door een remonstrantse predikant en een arts

2006: Gesprekken over de ziel (Goud & Mikkers)

Een serie van zes bijeenkomsten en een gezamenlijk voorbereide kerkdienst. De inleiders leidden ieder een deel van de avond. De cursus is een verdieping van het jaarthema over de ziel. 'Mensen moeten zich steeds weer afvragen wie ze zijn. Hun eigen ziel is de vraag naar wie ze zijn.

2006: Zen en christelijke spiritualiteit (Duinker)

Jaarlijkse meditatiekring onder leiding van emeritus predikant Gerard Duinker. Heeft het karakter van een meditatiegroep. Er is door de jaren heen een groep trouwe deelnemers ontstaan.

2006: Christelijke meditatie (Philipp)

Jaarlijkse meditatiekring onder leiding van de predikant van de Remonstrantse Gemeente Den Haag Reinhold Philipp. De kring is ontstaan als reactie op de zenmeditatiekring en kent een een groep trouwe deelnemers.

2007: Een weg van vrijheid (Goud & Philipp)

Een cursus van zes bijeenkomsten voor belangstellenden. In de bijeenkomsten stonden de spirituele reflecties van remonstrantse predikanten op de geloofsbelijdenis van 2006 centraal zoals ze in het gelijknamige boek van Bosman, Goud & Van Leeuwen 2006 zijn opgenomen.

Kader 5.2: Gevulde cursussen in het Uytendogaertcentrum

2006: Sporen van God in de bijbel (Esveld)

Een cursus van vier bijeenkomsten over God in de bijbel aan de hand van bijbelgedeelten. Heeft het karakter van een bijbelstudiegroep. Er was een vaste groep deelnemers.

2006: Studiekring Dialoog en Islam (Goud & Groot Wassink)

Een cursus van onder leiding van prof. dr. Johan Goud en prof. dr. J.B. Groot Wassink. Heeft het karakter van een leeskring. Zes bijeenkomsten met Goud waarin capita selecta uit H.M. Vrooms Een waaier van visies (2003). Een boek over waardenpluralisme en de interreligieuze dialoog in de moderne samenleving. Zes bijeenkomsten onder leiding van Groot Wassink die een algemene inleiding biedt over geloofsvoorstellingen en gebruiken van de islam. De cursus kende een groot verloop en toch een stabiel aantal deelnemers.

2006: Getuigenissen van het geloof (Goud)

Een cursus van onder leiding van Johan Goud. Het doel is kennis nemen van formuleringen op kruispunten in het christelijke geloofsdelen. De cursus kijkt vooruit naar het aanvaarden van een nieuwe remonstrantse geloofsbelijdenis op de AV van Bestuur 2006. Er is een klein aantal trouwe deelnemers.

2007: Onverschilligheid en mededogen (Goud)

Een cursus over compassie onder leiding van Johan Goud. Een verdieping op het jaarthema 'Passie en compassie'. Aan de orde waren de filosofen en schrijvers: F. Dostojevski, F. Nietzsche, A. Schweitzer, E. Wiesel, E. Levinas, en M. Nussbaum. Een cursusavond bestond uit een inleiding van een uur op de auteur met daarna een gezamenlijke lezing van een tekst. Bij de eerste bijeenkomsten was er een groot aantal deelnemers. Gaandeweg werden het er minder.

De vier bijeenkomsten van 'Sporen van God in de bijbel' hadden een thema waarbij de inleider bijbelgedeelten had gekozen die hij met de deelnemers las. De eerste avond was inleidend. Het ging over woorden voor en namen van God, en over bijbelteksten waarin God handelend of sprekend optreedt. Op de andere drie avonden werd op een vergelijkbare manier gewerkt. Ze hadden achtereenvolgens als thema: God als schepper en als almachtige; God als een barmhartige God; God als wetgevende en ethische God. Esveld voorzag de gelezen stukken van commentaar en gaf de deelnemers gelegenheid om te reageren. Af en toe ontstond daaruit

een gesprek over een onderwerp dat in de reacties op de lezingen en het commentaar naar voren kwam.

5.2.2 *Verschillen met andere Uytendogaertactiviteiten*

De kring van Esveld verschilde van andere Uytendogaertactiviteiten die bezocht werden. De meest in het oog springende verschillen waren de toegankelijkheid en het onderwerp. De avonden waarop Goud inleider was en ook de lezingen en inleidingen van anderen werden door een aantal bezoekers nog wel eens als moeilijk ervaren of, zoals het ook wel wordt gezegd, 'van hoog niveau'. Esveld wilde begrijpelijk zijn, geen of nauwelijks vakjargon gebruiken en geen geleerde commentaren aanhalen. Hij was de predikant die leest, vertelt over wat gelezen is en die, waar nodig, uitleg geeft. Dat maakte de cursus toegankelijk voor een breed publiek.

Wat betreft het onderwerp: bijbelstudie was geen gangbare Uytendogaertactiviteit. Zoals Goud aangaf, beginnen activiteiten van Uytendogaert niet bij het kerkelijke spreken, maar aan de andere kant, bij de cultuur. Dat wil niet zeggen dat het nooit over de bijbel ging of over een bijbelboek. Dat is dan echter in een ander kader, zoals dat van het heilige boek. Zo was er in 1999 een avond over 'Het heilige boek en de verdraagzaamheid', met Abdulwahid van Bommel. In 2001 waren er twee activiteiten in het kader van het jaarthema 'Nieuwheid en vernieuwing' met een bijbels thema: 'bijbeloefeningen in vernieuwing' en 'Meditaties bij Efeze 4, 23'⁶. In 2007 was er, in het verlengde van de cursus 'Sporen van God in de bijbel', een cursus van Rob Esveld over de Gnostische evangeliën. Het gaat bij Uytendogaert dus wel over de bijbel en gerelateerde onderwerpen, maar niet als bijbelstudie.

Daarbij viel op dat de cursus 'Sporen van God in de bijbel' en zijn voorganger niet in het overzicht uit 2012 zijn opgenomen (Uytendogaert z.d.b), terwijl de cursus in 2006 wel als een activiteit van Uytendogaert was aangekondigd. Los van de vraag of Esveld gelijk had, was zijn opmerking 'Uytendogaert is Johan Goud' vooral te zien als een kritische noot. Esveld meende dat de onderwerpen en de aanpak van Goud en een aantal gastsprekers voor veel gemeenteleden te moeilijk was. De cursus 'Sporen van God in de bijbel' was bedoeld om naast de activiteiten van Uytendogaert ook een toegankelijker activiteit aan te bieden. Deze activiteit richtte zich overigens ook op belangstellenden en niet alleen op gemeenteleden. Qua aanpak lijkt zijn stijl wellicht meer op de benadering die Henk Leegte voorstaat: vrijuit spreken vanuit de gemeente.

6. Deze tekst luidt: Jezus heeft duidelijk gemaakt 'dat uw geest en uw denken voortdurend vernieuwd moeten worden.'

Als laatste opmerking: bij bijeenkomsten met een ander karakter, wanneer een of meer sprekers waren uitgenodigd voor een lezing of een debat of wanneer er een film vertoond werd, waren er aanmerkelijk meer personen: tussen de achtenveertig en honderdveertig. De bijzondere aard van de gelegenheid die honderdveertig bezoekers trok (het ging om een jubileumsymposium na afloop van de jubileumkerkdienst) en de vertrouwdheid met de sprekers, Marius van Leeuwen en Han Adriaanse, verklaarden in dat geval de uitzonderlijk hoge opkomst. De opkomst bij een debat tussen Paul Cliteur en Ad Verbruggen, tachtig personen, gaf waarschijnlijk een beter beeld van een avond met een bijzonder hoge opkomst.

5.3 Gesprekskringen

5.3.1 *Gesprekskringen van de RGDH*

Tijdens het veldwerk bleek dat deelnemers aan cursussen niet veel aan het woord kwamen en na afloop snel vertrokken. Zo was er rond de bijeenkomsten weinig gelegenheid om mensen te spreken. Dat viel des te meer op toen *en passant* kennis werd gemaakt met de gesprekskringen. Daar was de sfeer anders en er was meer gelegenheid om mensen na afloop te spreken. Deze gesprekskringen hadden een belangrijke plaats in het gemeentelven van de RGDH. Omdat er belangrijke verschillen en overeenkomsten tussen beide bestonden, werden naast de cursussen ook deze gesprekskringen in het onderzoek betrokken.

Als indicatie voor het belang: binnen de RB als geheel zijn volgens de *Biografische Naamlijst* (Slis 2006: 17-113) ruim tweehonderdvijftig gesprekskringen actief, met name in de vier grootste gemeenten. In kleinere gemeenten is vaak maar één actieve kring. In de RGDH waren zo'n vijftien gesprekskringen actief. Ze vielen niet onder het programma van Uytendogaert. Soms stemden kringen hun gespreksonderwerpen er wel op af. Een aantal kringen richtte zich op een bepaalde doelgroep: slechthorenden, ouderen in verzorgingshuis Arendsdorp en jongeren. Deze laatste kring was in samenwerking met de jongerengemeente Arminius. Als deze buiten beschouwing worden gelaten, bleven er tien gesprekskringen over, die stuk voor stuk al langer liepen. Van vier van die kringen zijn meerdere bijeenkomsten bezocht.

Gesprekskringen kwamen, met uitzondering van de zomermaanden juli en augustus, maandelijks bijeen. De helft van deze kringen kwam 's avonds bijeen, soms in de kerk, maar meestal bij een van de leden thuis. Dat kon in Den Haag zijn, in het Statenkwartier, aan de Javastraat, maar ook in Voorburg of zelfs in Delft. De kringen bestonden vaak al langere tijd, sommige al tientallen jaren, al zijn ze soms gaandeweg van karakter veranderd. Zo zei een mevrouw: "Wij zijn

nog met z'n drieën over van de kring van Foeke". Ds. Foeke Knoppers gaf in 1987 een impuls aan het kringenwerk van de RGDH en begon onder andere met de kring waarvan deze vrouw lid was. In de loop van de tijd waren er mensen die de kring verlieten, maar er zijn anderen voor in de plaats gekomen. Daardoor is de kring van karakter veranderd, zo gaf deze vrouw aan.

Een andere bron van verandering kon zijn dat het doel waarvoor de kring is opgericht niet langer actueel was en dat er een ander doel voor in de plaats komt. Zo is de Valkenboskring in de jaren tachtig opgezet als een kring voor jonge ouders. Toen veel jonge ouders niet meer zo jong waren, veranderde de kring langzaamaan in een herenkring met een studieuze inslag. Het exclusief mannelijke karakter duurde tot de echtgenote van een van de deelnemers aangaf graag mee te willen doen. Dit stuitte op minimaal verzet: een van de heren was tegen, de anderen hadden er geen moeite mee. Sindsdien was de kring gemengd. Dat wil zeggen: in de groep deden twee dames mee.

Het aantal mensen dat een avond bezocht, varieerde. De eerste bijeenkomst van het nieuwe jaar werd in alle kringen goed bezocht. De volgende maanden lukte het niet iedereen om te komen. Toen bleek een gesprekskring te bestaan uit een trouwe kern van zo'n vijf of zes mensen die er vrijwel altijd was. Daarnaast was er een groep van ongeveer tien mensen van wie telkens ongeveer de helft kwam. Dat betekent dat er iedere avond ongeveer tien mensen waren. Het aantal mannen en vrouwen verschilde per kring. Er was de (voormalige) mannenkring met twee dames. In andere kringen was het beeld wisselend. Er was een kring waaraan veel echtparen deelnamen. De ene keer waren er drie mannen en zeven vrouwen, een volgende keer was de verhouding omgekeerd. In de andere twee kringen was het aantal vrouwen substantieel hoger dan het aantal mannen.

5.3.2 *"Dit is voor mij eigenlijk een kerkdienst"*

In gesprekken over de kring, vaak op de eerste avond gevoerd wanneer de kringleden zich aan de onderzoeker voorstelden, gaven mensen aan trots te zijn op hun kring en op het feit erbij te horen. Zo introduceerde de kring Benoordenhout 1 zichzelf met de woorden: "Wij zijn allemaal van oude remonstrantse geslachten." Het bleek geen uitspraak die beoordeeld moest worden op zijn feitelijkheid: toen een rondje gemaakt werd, bleek het maar voor een minderheid op te gaan. Welke betekenis de uitspraak vermoedelijk wel had, bleek toen een van de deelnemers aan de kring Den Haag Oost/Voorburg ongeveer dezelfde uitspraak deed: "Wij zijn allemaal echte remonstranten." Deze opmerking was aanleiding tot een gesprek over de kerstspelen onder leiding van ds. Sirks en herinneringen aan de jeugdkringen onder leiding van 'meijuffrouw Modderman' in Amsterdam.

Deze herinneringen riepen bij een van de deelnemers een column van Jan Blokker uit de *Volkskrant* in herinnering met de titel 'Vrijzinnig Links'. Blokker

haalde daarin herinneringen op aan de vrijzinnigheid van zijn jeugd, die voor hem tot uitdrukking kwam in de spreuk ‘Eenheid in het nodige, vrijheid in het onnodige, in alles de liefde’. Na Jan Blokker ging het, zonder nadere toelichting over Simon Vestdijk, Toon Tellegen en Kees van Kooten. De herinneringen en een gevoelde verwantschap met genoemde figuren hadden de kringleden gemeen. Ze waren een uitdrukking van de waarde van de kring als een plaats van onderlinge verbondenheid. “Wij komen al elf en een half jaar bijeen.”, zei een van hen, waarna het gesprek ging over de uitvaartdienst van een van de kringleden. Johan Goud had in zijn overdenking een begrip aangehaald dat in de kringgesprekken was ontstaan: ‘stampvoetchristendom’. In dat woord vond men elkaar. Het was een uitdrukking voor hun gedeelde geloof, die voor buitenstaanders niet makkelijk te duiden is.

Deze onderlinge verbondenheid geeft een kring een enkele keer een uitdrukkelijk gesloten karakter. Bij een van de bijeenkomsten was, niet geheel in overeenstemming met de wens van de bestaande groep, een tweetal nieuwe mensen uitgenodigd. Tijdens de gesprekken bleek duidelijk dat deze mensen niet meteen voor vol werden aangezien. Ze werden door de predikant wel in het gesprek betrokken, maar kregen van de andere deelnemers maar weinig reactie. Zo expliciet was het overigens zelden. Voor sommigen komt de kring in de plaats van de kerkdienst, aldus de deelnemers. Ze zeiden: “Dit is voor mij waardevoller dan een kerkdienst” of “Dit is voor mij eigenlijk een kerkdienst” of “Wij komen hier vaker dan in de kerk.”

5.3.3 Homogeniteit van de gesprekskringen

Goud duidde deze kant van het kringenwerk negatief. Dat kwam voort uit een spanning die hij waarnam tussen het karakter van de kerkelijke gemeente en dat van de gesprekskring. De onderlinge betrokkenheid van de kring en de betrekkelijke homogeniteit wat betreft de achtergrond van de deelnemers staat, zo gaf hij aan, op gespannen voet met de diversiteit van de deelnemers aan een kerkdienst. Daar zitten veel mensen met wie de deelnemers aan een gesprekskring minder delen en van wie men minder weet. Dat zou nu juist het belangrijkste kenmerk van een geloofsgemeenschap moeten zijn. “De kerk is niet in de eerste plaats een vereniging van gelijkgezinden. De kerk is een gemeenschap van onderling verschillende mensen. In de kring”, stelde Johan Goud, “wordt het soms wel erg gezellig.”

Hij verwees daarbij naar een bijeenkomst waarop een echtpaar dat verhinderd was, aan het einde van de avond nog even binnenviel voor een glas wijn. De man was jarig en ze hadden dat gevierd met een etentje. Goud mopperde toen iets over een ‘hellend vlak’. Als mensen alleen nog voor de wijn komen, dan wordt het wel heel gezellig. De jarige praatte hier overheen. Hij gaf de dominee gelijk, maar zei

in een adem dat hij vandaag 38 was geworden. Dat had de buurman hem gezegd. Die wist zeker dat hij zo oud was ... Het gesprek paste eigenlijk wel bij het thema van de avond, zei een van de aanwezigen. Waarna het gesprek over het onderwerp van de avond, naar aanleiding van het boek *Over het verstrijken van de tijd* van Paul van Tongeren, voortgezet werd. Uit deze reactie kwam naar voren dat de hiërarchie in deze gesprekskring niet sterk geïnstitueerd is en dat een gesprekskring, ondanks het feit dat de predikant gespreksleider en inleider is, een sterk egalitaire structuur kent.

Gouds verklaring belicht nog een kant van de zaak. Mensen hebben vaak weinig tijd en de kring is vaak het enige moment dat er contact is met de gemeente. “Van naar de kerk gaan, komt het vaak niet, maar hier komen we wel”, zei een vrouw. Haar man voegde toe: “Ik ben vaak laat thuis. Toen dacht ik, oh ja. Maar dan is het al te laat om dat stuk nog te lezen. Maar ik ga het boekje echt kopen, het is ontzettend boeiend. En Johan Goud hè. Dat is toch echt knap wat hij dan altijd weer zegt. Nu had ik het niet voor kunnen bereiden, maar dan nog is het erg boeiend.”

Ook dat was een terugkerend onderwerp. Er bestond grote waardering voor Goud. Zijn geleerdheid betekende voor veel gemeenteleden iets. Of zoals het elders werd gezegd: “Johan Goud, dat is iemand! Wist je dat hij professor is?” Anderzijds kon de geleerdheid van de dominee er ook voor zorgen dat zijn inleiding wat over de hoofden heen ging. Op een avond noemde Goud de naam van een kinderboekenschrijfster die nogal wat mensen kenden. “Ah, die kent u?”, zei hij. De mensen knikten enthousiast. “Oh, die kende ik nou juist weer niet”, en stóijns vervolgde hij met een opsomming: Tarkowski, Augustinus, Dostojewski. Toen vroeg hij: “Wie kent de zin ‘Waarom komt u ons hinderen?’” Het is van een nogal bekende schrijver. Dat is van Dostojewski ...”

5.3.4 Onderwerpen

Wat in de bijeenkomsten aan de orde kwam, hing af van de voorkeuren van de groepsleden en of er spraakmakende of actuele filosofische of theologische publicaties waren verschenen. Het ging om boeken als Ad Verbruggens *Tijd van onbehagen, Over religie, moraal en politiek: een vrijzinnig alternatief* van Wibren van den Burg, het boek over de christelijke feesten van Marius van Leeuwen, *Van feest naar feest* of publicaties in relatie tot de geloofsbelijdenis van 2006. *Wij geloven – wat geloven wij?* met het bijbehorende werkschrift, werd in alle kringen van Goud besproken. In 2007 werd in een kring *Wegen van vrijheid* besproken, maar de

meeste kringen hadden aan dit boekje geen behoefte meer.⁷ Twee kringen kozen toen voor het boek *Over het verstrijken van de tijd* van Paul van Tongeren.⁸

Ook het jaarthema van de Haagse remonstranten kon de keuze van teksten bepalen. In 2006 nam de Valkenboskring het thema *Leven en Dood* als uitgangspunt. Iedere bijeenkomst draaide om een bijbelgedeelte en een gedeelte uit een eigentijds geschrift. Op de avond dat de tijd en de tijdservaring aan bod kwamen, ging het om Prediker 3 en om een aantal hoofdstukken uit Paul van Tongerens *Over het verstrijken van de tijd*. Dat paste ook wel weer bij deze kring: de leden zijn allemaal erg gericht op het verdiepende aspect van het kringenwerk. In eerdere bijeenkomsten waren brieven van Bonhoeffer uit *Verzet en overgave* aan bod geweest.

De aanleiding om een onderwerp te bespreken kan ook meer persoonlijk zijn. In de kring Benoordenhout 2 werd *Moderne Devoties* (Kalsky e.a. 2005) besproken. Bij een van deze bijeenkomsten leidde een van de dames het artikel 'Twee handen op een buik' van Tamara Benima in. Benima is voormalig hoofdredacteur van het *Nieuw Israëlitisch Weekblad* en volgde toen ze het artikel schreef een opleiding tot rabbijn. Voor haar spirituele ontwikkeling, waren het soefisme van Inayat Khan en haar persoonlijke spirituele leidsman uit die beweging van groot belang. De inleider lichtte haar interesse in het thema toe: een familielid was op het verkeerde pad geraakt en men maakte zich in de familie veel zorgen. Bij de soefies werd hij echter goed opgevangen en hij was er langzaam maar zeker weer bovenop gekomen. "De soefies hebben hem gered."

Hoewel ze, tot haar spijt, in het artikel niet veel informatie tegengekomen was over het soefisme sprak de ervaring van Benima haar aan. Die ervaring komt tot uitdrukking in de titel 'Twee handen op een buik'. Dat slaat op een zekere dubbelheid die het doen en laten van Benima beheerst: ratio tegenover gevoel, soefisme tegenover jodendom, modern jodendom tegenover traditioneel. In de soefistische meditatieoefeningen kan Benima de tegenstellingen overstijgen. 'Een ervaring van niet-ik zijn, waardoor ik me zeer ik voel.' Dat ervoer de inleider ook bij zenmeditatie van ds. Duinker, een kring uit het Uytendogaertprogramma, waaraan ze trouw deelneemt (figuur 6.2). "Dat heb je ook bij het mediteren. Een soort loskomen van jezelf, zweven. Maar niet zweverig, juist zeer helder."

Bij de kring Den Haag Oost/Voorburg hadden de deelnemers een jaar lang ieder een boek naar keuze ingeleid. Daarbij waren titels voorbij gekomen van Guus Kuijer, *Hoe een klein rotgodje God vermoordde* en Jan Siebelink, *Knielen op een bed violen*. De nadruk van de kring ligt op het lezen van teksten en op het

7. Bosman e.a. 2006

8. Paul van Tongeren (2002) *Over het verstrijken van de tijd: Een kleine ethiek van de tijdservaring*. Thijmgenootschap: Nijmegen.

verwoorden van ervaringen. Er zijn echter ook uitzonderingen. Bij een bijeenkomst van de Valkenboskring met als thema 'Leven en dood' verzorgde een pianiste bij haar thuis een inleiding bij en uitvoering van de pianosonate opus 111 van Beethoven.

De eigen inbreng van de deelnemers, die niet een inleiding verzorgen, kwam meestal pas aan het einde van de avond. Dat viel niet iedereen even gemakkelijk. Zo vertrouwde een dame me toe dat ze het moeilijk vond om in een kring openlijk over haar geloof te praten. Dat deed men vroeger niet. "Mijn moeder wel. Zij ging naar de vrouwendagen op de Hoorneboeg.⁹ Maar daar kwam ik pas achter toen ze gestorven was. Ik had wel gewild dat ze me ervan verteld had." Ze voegde eraan toe dat de kerk geen rol speelde in een belangrijke periode van haar leven, vanaf haar zeventiende tot haar veertigste. In die periode leerden anderen, naar haar idee, een houding van openheid en gemak van spreken in een kring aan.

5.4 Lichte gemeenschappen en gepersonaliseerde traditievorming

5.4.1 De betekenis van deelname aan kringen en cursussen voor de respondenten

Voor het onderdeel van het persoonlijke geloven dat in de volgende hoofdstukken zal worden behandeld zijn negen respondenten benaderd. Het primaire selectie criterium was: deelname aan een van de activiteiten van het UC of een van de gesprekskringen. Er is gekozen voor één uitdrukkelijke afwijking van deze regel: Karel nam niet deel aan een gesprekskring, evenmin nam hij ten tijde van het onderzoek deel aan Uytendogaertactiviteiten, anders dan in zijn hoedanigheid als bestuurslid.¹⁰ Ondanks het feit dat Karel zelf geen deelnemer was aan een informele groep had hij wel een zeer uitgesproken gedachte over de gemiddelde deelnemer aan een remonstrantse gesprekskring. *'De mensen in die kringen zijn heel remonstrant. Die gaan nooit weg. Ze komen alleen niet in de kerk'* (Karel, interview 5 december 2007). Hij bevestigde hiermee het beeld dat veel deelnemers van ge-

9. De Hoorneboeg is een conferentiecentrum op de hei bij Hilversum. Het bevindt zich op de gelijknamige buitenplaats dat de Remonstranten sinds 1948 deels in gebruik kregen en sinds 1972 in eigendom hebben. Het is voor veel remonstranten een dierbare plek en een aantal remonstrantse groepen zoals de Hoorneboeggemeenschap, de Remonstrantse Orde en Jongere gemeente Arminius zien de Hoorneboeg als hun thuisbasis. Cf. www.hoorneboeg.nl

10. Hij dankt zijn selectie aan deze hoedanigheid. De gedachte was dat er mogelijk verschillen naar voren zouden komen tussen deelnemers aan informele groepen en een formele groep als het bestuur. Achteraf gezien was dat niet nodig geweest: van de andere acht respondenten waren er drie bestuurslid of in het verleden bestuurslid geweest. Twee anderen waren lid van een van de vele commissies van de RGDH.

sprekingskringen hebben van wat het betekent om ‘heel remonstrant’ te zijn: wel deelnemen aan een gesprekskring, niet regelmatig naar de kerk gaan.

Als dit beeld juist is, zijn voor dit onderzoek geen typische remonstranten geïnterviewd. Het zijn niet alleen zonder uitzondering regelmatige kerkgangers, maar ook, nogmaals met uitzondering van Karel, allemaal deelnemers aan een of andere informele groep. Om met de gesprekskringen van de RGDH te beginnen, Annerie en Bart zijn lid van respectievelijk de gesprekskring Benoordenhout 2 en de Valkenboskring. Mischa is kort nadat ze belijdenis deed bij de kring Den Haag Oost/Voorburg gegaan. De anderen zijn niet actief in gesprekskringen, maar nemen wel deel aan de cursussen. Dodo, Heleen, Marian, en Paul zijn verder actief in informele groepen buiten de RGDH. Heleen neemt deel aan gespreksgroepen van het Haagse Focuscentrum. Paul bezoekt verschillende kerkelijke gesprekskringen. De verschillende contexten waarin Dodo en Marian actief waren, werpen een licht op vragen rond persoonlijke traditievorming.

5.4.2 “Weinig mensen doen het zo intensief als ik”

Dodo gaf aan dat hij een tijd lid is geweest van de kring Den Haag Oost/Voorburg, maar op een gegeven moment afhaakte. ‘Daar werd toen teveel getwijfeld. Of, zo voegde hij toe, ‘misschien was ik toen nog niet toe aan die twijfels’ (interview 31 juli 2008). Dodo nam echter aan nog een heel scala van informele groepen. Eens per week ging hij naar zijn Haagse vrijmetselaarsloge. Eens in de twee weken ging hij naar Sociëteit De Witte in Den Haag voor de cultureel-filosofische tafel. Eens in de drie weken bezocht hij een gesprekskring van de Haagse Kloosterkerk. Eens in de maand leidde hij een kring van Rotterdamse ondernemers over geestelijke thema’s. Met die laatste groep ondernam hij een voettocht naar Santiago de Compostella.

Hij zei over zichzelf: ‘Ik besef dat er weinig mensen zijn die het zo intensief doen als ik’ (Dodo, interview 1 augustus 2008). Dat Dodo inderdaad actief is in het informele circuit is evident. Het is echter vanwege de aard van deze activiteiten moeilijk vast te stellen wanneer iemand ‘intensief’ bezig is met dit soort activiteiten. Dat wordt zichtbaar wanneer Dodo’s activiteiten worden vergeleken met de betrokkenheid van Marian bij verschillende informele groepen. Zij was er niet zo uitgesproken over, maar bleek toch een groot aantal kringen te bezoeken.

Ze was al sinds de jaren tachtig actief in een meditatiegroepje dat is gelieerd aan de Abdij Maria Toevlucht uit Zundert.¹¹ In het interview van 1 oktober 2007 ging

11. In de abdij Maria Toevlucht vond vanaf de jaren 70 zenmeditatie plaats. De toenmalige abt Jeroen Witkam was de inspirator. Naast de monniken namen ook vele bezoekers van buiten het klooster deel aan de meditaties (<http://www.abdijmariatoevlucht.nl/zen-en-meditatie.html>).

wat ze over haar levensloop vertelde vrijwel geheel over die periode: de jaren tachtig. Er kwamen echter nog informele groepen voorbij van een geheel andere orde dan die waar Dodo zo uitgebreid over sprak. Zo participeerde Marian in een gesprekring van Orpheus.¹² Verder deed ze naast haar werk in het buurthuis een opleiding pedagogische hulpverlening. Het curriculum omvatte naast theoretische vakken (sociologie, psychologie en filosofie) ook een praktisch vak als 'groepswerk'.¹³

Groepswerk is een voorbeeld van informele groepen, die niet autonoom functioneren, maar in de context van een grotere organisatie. In die context staat de educatieve betekenis voorop. Het informele samenzijn in groepsverband heeft een educatieve en socialiserende functie. In een gecontroleerde omgeving wordt vertrouwd op groepsdynamische processen als *peer group teaching*, deelnemen aan het leven van een groep, en verantwoordelijkheid nemen voor wat er in de buurt gebeurt.

Verder begon Marian midden jaren tachtig met cursussen op het vlak van, wat zij noemde, de alternatieve hulpverlening: voetzoolreflexologie en chakrabehandelingen. Zelf legde ze een verband met de opkomende New Age beweging. Marian ontdekte dat ze over bepaalde krachten beschikte die ze kon gebruiken in het werk in het buurthuis. Dat is geen opzichzelfstaande vaststelling. 'De alternatieve spiritualiteit [drijft] voor een groot deel [...] op informele contacten en groepen' (Van den Berg e.a. 2011b: 267). In de verkenning van het SCP ontbreekt deze categorie echter.

5.4.3 Klasseverschillen

Marian haalde toen ze het over groepswerk had een opmerking aan van een van de psychiaters van het RIAGG. Hij vroeg haar eens terloops om cliënten maar niet door te verwijzen. "Jullie kunnen veel meer dan wij", zei hij.' Marian weet dat aan klasseverschillen. De psychiaters en psychologen van het RIAGG benaderden de vrouwen in het buurthuis zoals ze een medestudent of collega zouden aanspreken. Ze waren te veel op het hoofd en op verbale vaardigheden gericht en te weinig op het lichaam. Ze schonken onvoldoende aandacht aan de manier waarop de vrouwen in het buurthuis dingen verwoordden.

Marian haalde aan hoe zij tot dat inzicht kwam. Tijdens een cursus van de christensocialisten ging het over het virulente racisme onder de vrouwen. Marian reageerde daar altijd heel fel op. 'De staf, twee daarvan kwamen ook uit het buiten-

12. Orpheus is een werkgroep van het COC voor mensen die binnen een heteroseksuele relatie te maken krijgen met homoseksuele gevoelens van henzelf of hun partner.

13. In het groepswerk komen we op het terrein van de groepsdynamica. De oorsprong van deze discipline ligt in de jaren 70.

land. Nou was de één een Zwitser, dus nabijer, maar goed, in ieder geval uit het buitenland. Die pakten mij er echt op aan. Ze zeiden: “Denk je dat het verstandig is wat je doet? Als je het mij vraagt, jaag je die Hollandse vrouwen steeds meer tegen je in het harnas.” Bij die Hollandse vrouwen had ik dus een gezicht van ouwe lappen wanneer ze het weer hadden over ‘die rotbruinen’ -zo op z’n Haags. Toen dacht ik: “Die man heeft gelijk. Ik wakker het zelf aan” (Marian, interview 1 oktober 2007).

Zij leerde zo iets te kunnen met het racisme onder Hollandse vrouwen. Ze noemde het ‘vreselijk, maar ook weer niet vreemd’. In dat racisme komt iets eigens van informele groepen aan het licht. Enerzijds het gesloten karakter van een eigen groep met een eigen taal, die niet meteen en niet voor iedereen toegankelijk is. Die eigenheid is bovendien verbonden met een bepaald milieu. Anderzijds blijkt dat in informele groepen een discursieve uitdrukking gegeven wordt aan de eigen gebruiken en de eigen taal van een bepaald milieu. Informele groepen zijn de aangewezen manier om kennis te maken met een bepaald milieu. Daarbij moet niet meteen verwacht worden dat alles duidelijk is en toegankelijk, maar de mogelijkheid is er. Daarmee behoren informele groepen tot het informele domein, maar tegelijk geven ze ook iets van een onderscheid aan tussen binnen en buiten de groep.

In de keuze van Marian en Dodo voor de groepen waaraan ze deelnamen is hun persoonlijkheid, geloofsstijl en geloofsinhoud zichtbaar. Hun voorkeuren zijn niet inwisselbaar. Hoewel er wel gegeneraliseerd kan worden over de groepen waaraan Marian en Dodo deelnamen, is het kan niet eenvoudig iets te zeggen over de groepen waaraan ze deelnamen. De vormen die in deze lichte gemeenschappen worden aangeboden verschillen als gevolg van bestaande groepsculturen per groep en sluiten niet zonder meer op elkaar aan. Het tot stand brengen van een persoonlijke traditie die verschillende aspecten in zich verenigt, is een inspanning die mensen zelf verrichten. Er kan echter wel gesteld worden dat de opkomst van lichte gemeenschappen het verschijnsel ‘meervoudige religieuze identiteit’ bevordert. Het rijke aanbod aan groepen, kringen en cursussen op uiteenlopend gebied is een ideale voorwaarde voor de kennismaking met uiteenlopende tradities. Informele groepen maken uiteenlopende, soms obscure of kleine tradities voor een breed publiek toegankelijk.